

Знаєте, досить докладно написано про це у статті про мене в українській Вікіпедії. Значить, народився у 1961 році у родині науковців, нащадок старої української інтелігенції, здебільшого ровесники моїх бабусь і дідусів загинули, тому я щасливий, що вони вижили і зробили мене таким, як я є. Участь у громадському житті, звичайно, на хвилі горбачовської Перестройки, а до того громадського життя у нас не було. Був Фрондер у радянські часи, але я у дисидентському русі я участі не брав, хоча де з ким з дисидентів та їх родин зв'язки підтримував. У 1989 році був одним з засновників Товариства української мови ім. Шевченка та членом першої ревізійної комісії, в тому ж році був учасником першого установчого з'їзду Руху, в 1990 був обраний депутатом Київської міської ради першого демократичного скликання і був там заступником голови Комісії з охорони культури та історичного середовища, яка складалася майже виключно з представників науково-технічної сфери й через те була дуже ефективною. Головою Комісії був Іван Іванович Український – блискучий фізик. Як депутат міської ради, брав активну участь у супроводі, так би мовити, тієї першої Революції на Граніті.

Чи можете Ви пригадати якісь події у Вашому особистому житті, які Вам дозволили відчутти себе в силі брати участь у громадському житті?

Ви знаєте, я мав стійку українську свідомість з малих літ, був україномовним киянином в ті часи, коли це ще не було модно. І відповідно, коли розширилися горизонти дозволеного... До того ми в межах дозволеного намагалися українство зберігати у будь-який можливий спосіб, пишучі праці чи літературні тексти українською мовою, але коли з'явилися певні «шпарини» для легальної діяльності, то, звичайно... Наскільки Ви пам'ятаєте, горбачовська Перебудова стосувалася 3 аспектів: екологічного (оскільки Чорнобиль), питання історичної пам'яті й питання збереження мови. Це вилилося спочатку у три організації: Меморіал, Зелений світ та Товариство української мови, а потім на базі цього вже постав Рух, який мав більш-менш загальнополітичні гасла. Загальнодемократичні тоді ще, скажімо так.

Що було далі з протестних форм? Як ми від Революції на граніті дійшли до Помаранчевої революції?

Потім була, якщо ви пам'ятаєте, акція «Україна без Кучми». Зараз я вже схильний вірити, що це геніальна вигадка російських спецслужб, які використали чи в темну, чи не в темну плівки Мельниченка, і в результаті Україна не отримала тоді членства в НАТО, і це був єдиний реальний шанс, який у неї був.

Тобто, Ви вважаєте, що ця версія є найбільш реалістичною?

Я, як людина, яка була дуже активна в акції «Україна без Кучми», як друг Георгія Гонгадзе, який працював з ним, можу сказати, що все це дуже спритно використала Росія. Що ми, коли були на площах, ми про це не думали, не знали, і тоді мені така думка здалася б дикою, але зараз для мене абсолютно чітко, що це була акція ФСБ, причому, дуже добре спланована акція, на яку ми всі повелися.

Я відчуваю розчарування певне у Ваших коментарях.

Ні, я абсолютно не розчарований у Помаранчевій революції і в тому, що я там був, хоча я дуже розчарований Віктором Андрійовичем і деякими іншими постатями. Я абсолютно не розчарований у Революції Гідності, я щасливий, що я був там, і хоч не на чільних ролях. А от в тому, що нас всіх «розвели» в акції «Україна без Кучми»

Чи правильно я розумію, що результат акції був таким, якого прагнули маніпулятори? І який це результат?

Результат дуже простий: в Україні складався своєрідний олігархічний режим, але завдячуючи тому, що помітні місця посідали декілька західників (Горбулін, Марчук, скажімо), Україна реально йшла до НАТО і до зближення з ЄС. Треба було дискредитувати українське керівництво як бандитське і вконець корумповане, щоби ми туди не дійшли. Це і було зроблено, і причому, це викликало природну реакцію. Себто, коли це все починалося, керівництво не було аж таким корумпованим, а от коли на нього все це вилилося, то воно почало остаточно діяти у цей спосіб.

Коли Ви говорите «керівництво», то це хто?

Леонід Данилович Кучма і його оточення

Ми говоримо зараз про парламент?

Ні, український парламент був різним, у ньому завжди було два десятки хороших людей, в ньому завжди було дві сотні негідників і певне болото людей на 200, які могли бути хорошими людьми або негідниками, в залежності від ситуації. І хорошим людям в цьому парламенті було завжди безумно важко.

Гаразд. Який зв'язок між подіями акції «Україна без Кучми» та подіями 2004-2005 років?

Суспільне очікування, що щось має змінитися. Кучма, під впливом всього цього «ставить» на Януковича, очевидно, для того, щоби показати, що якщо буде Україна без Кучми, то вам буде насправді погано. Очевидно, що «Україна без Кучми» остаточно дискредитувала Кучму, і він пішов вже на крок помсти всій Україні, коли він призначив наступником Януковича, щоби всі пожаліли за країною з Кучмою.

Тобто, в цьому образа якась є?

Судячи з усього, так. У нього ж, все таки, був набір різних постатей, і з більш людським обличчям. І коли обраний був донецький губернатор з кримінальним минулим, це явно була вже помста всім нам, хто ходили по Хрещатику і кричали «Кучму геть!»

Що Ви особисто пам'ятаєте про Помаранчеву революцію? Опишіть події

Я Помаранчеву революцію зустрів у ролі Заступника Голови однієї невеличкої парламентської партії, яка називалася ОРП «Собор», яка була результатом об'єднання двох партій: УНП і ОРП, лідером якої був Анатолій Матвієнко, і тому Помаранчеву революцію я пройшов в штабах, і навіть був на якомусь рівні причетний до ухвалення якихось рішень, розробляв їх. Хоча, звичайно, також багато простояв на Майдані: і в першу ніч, коли було неясно, знесуть чи не знесуть...

Для Вас перша ніч – це яка?

Перша ніч була, коли оголошення результатів і загальна розгубленість, потім наступний ранок, коли люди підтягнулися на Майдан і не знали, що робити, і коли лідери теж не знали, що сказати, і коли в парламенті не уявляли що і до чого, тому перша ніч – це вже після оголошення результатів, коли певна частина людей залишалася на Майдані, але їх було зовсім небагато, і було питання, чи знесуть їх, чи не знесуть. В принципі, знести було б дуже легко. Потім уже людей було значно більше, приїхали львів'яни... Звісно, зараз наклалася вже на ті події Революція Гідності, й тому я Помаранчеву революцію згадую, як щось безпечне і трошки театральне, хоча, реально тоді я пам'ятаю той ефект, який лишилося у мене на все життя, коли я просинаюся вночі (а я живу поруч) і слухаю, чи не йде важка техніка на Майдан

Тобто, було таке очікування?

Було, і воно було небезпідставне, як відомо. Але, при всьому тому, водночас було багато «карнавалу». Багато театральних речей влаштовувалося. Реально було неясно, чи вдасться в легітимний спосіб це зробити, через те паралельно намагалися (я не був ініціатором) створити якісь паралельні структури влади, щоби в разі чого, фактично, піти шляхом перевороту, взяти владу. І ми провели такий з'їзд рад в Українському Домі, причому використовуючи суто радянську термінологію «з'їзд рад». Було багато депутатів, які це підтримали, і ми обрали ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет. В планах передбачалося, що якщо ВР виявиться остаточно нездатною ухвалювати якісь притомні рішення, то цей орган може, в разі чого, взяти це на себе. Такий квазілегітимний орган. Я пам'ятаю, як ми проводили цей з'їзд, як потім всі ці депутати йшли під ВР... Було багато таких моментів, але врешті, досить скоро стало ясно, що рухається до якогось нормального розв'язання

Досить скоро – це коли?

З того моменту, коли стало ясно, що вони готові обміняти, умовно кажучи, Ющенко на конституційну реформу, хоча багато хто цього не сприйняв, вважав зрадою. Я вважаю, що це був єдиний прийнятний на той момент варіант рішення, і тільки надзвичайно слабкі особисті

характеристики Віктора Андрійовича Ющенка не дозволили потім скористатися з можливостей, які відкривалися, і навпаки, створили передумови для подальшого реваншу Януковича у 2010 році.

А які можливості тоді відкривалися?

Тоді ще було не остаточно закрите євроінтеграційне вікно. Тоді Польща щойно стала членом Євросоюзу, Болгарія і Румунія стали членами у 2007-му, себто ми могли ще «вскочити у останній вагон». Остаточно це вікно закрилося для нас, у моєму розумінні, у 2007 році, коли Європа насилу «перетравила» Болгарію і Румунію, які анітрохи не кращі за нас в сенсі економіки, корупції та всього іншого, але вони встигли вскочити. А ми не встигли вскочити, тому що Віктор Андрійович та Юлія Володимирівна займалися зразково-показовими «розборками» через владу, а ще Віктор Андрійович, коли мав ухвалювати рішення, просто тікав трипільське череп'я десь шукати і ніхто не міг його знайти, бо він «спілкувався зі своїми звияжними предками в астралі»

А якщо говорити про протестувальників, то що Ви пам'ятаєте про те, як розгорталися події? Що мотивувало людей, які приєднувалися до протестів?

Гідність, бажання свободи. В окремих моментах це було бажання стати на бік тих, хто переможе, й з нічого стати всім: отримати доступ до влади, посади. Такі теж були... Але все-таки, я думаю, переважна кількість людей, які туди йшли, були просто за гідність, керувалися ідеалістичними міркуваннями.

А кого можна назвати лідерами збоку влади і збоку опозиції?

Ну, багато постатей відомі. Як було побудовано ці штаби Віктора Андрійовича в різний час. Оскільки ці люди живі, а я все-таки посідаю якусь офіційну посаду, то я не хочу...

Гаразд. А з громадськості може когось пригадаєте?

Ви знаєте, Помаранчева революція зібрала велику кількість людей, але громадськість тоді (у мене таке враження) не намагалася тоді відіграти таку самостійну роль, яку пізніше вже в часи Революції Гідності зіграла. Вони здебільшого йшли у фарватері політиків і не намагалися самі щось створити окреме, й власне, тим перейти в статус політиків теж.

Тобто, ми не можемо знати цих людей зараз? Вони не вийшли на публічний рівень?

Здебільшого вони були у тих самих «обоймах», окрім випадків, коли, умовно кажучи, зійшли у силу біологічних причин. Я досі пам'ятаю, як на якомусь телеєфірі ми були з дуже симпатичним заступником Міністра закордонних справ Антоном Бутейко, в якого зовсім скоро по тому стався інсульт. Але отаких постатей, які формально були не в політичному статусі, але відіграли дуже активну роль (типу Руслани у подіях Революції Гідності), - отаких у Помаранчеву революцію, мені здається, було менше

Що можна назвати цілями революції? Чи бачили Ви, будучи представником штабу, якісь цілі?

Розумієте, трагедія в тому, що я-то бачив, але абсолютна більшість людей в штабі переймалася тим, щоби перейняти владу і розставити своїх людей на владних щаблях, а от щодо Програми, - подумаємо потім. Тобто, все було у дуже загальних рисах, загальна фразеологія, але чітко окресленої програми не було. І плюс, коли Прем'єром стала переконана лівачка Юлія Тимошенко, а Президентом став переконаний ліберал Ющенко, між якими в принципі не могло бути ніякої взаємодії, то це вже не віщувало нічого доброго, оскільки навіть шляхи розв'язання питань вони бачили абсолютно різні.

Це Ви вже говорите про пізніші події. А якщо повернутися до подій тих зимових місяців, то була якась картинка того, чого ми прагнемо?

Я вам скажу одну річ. І тут я назву одне прізвище. Я в передвиборчому штабі Ющенка насправді грав активну роль, й була діяльність, якою керував Васюник (потім – віце-прем'єр), з вироблення нормальної програми. Я був у освітянсько-науковому блоці. Ми проводили багато круглих столів, ми виробили хорошу програму у сфері освіти і науки, але потім Віктор Андрійович сказав, що «нафіг пошлі», я візьму Анатолія Гриценка з Центра Разумкова, дам йому бабла і він напише мені програму, яка народу сподобається. І Анатолій Гриценко написав, що нам треба повернутися до 10-річки, до з соціології він точно знав, що народ, який ностальгує за радянськими часами, хоче 10-річну школу. І потім Анатолій Гриценко із впертістю, достойною кращого застосування, проштовхував оцю ідею десятирічки ще досить довго. А тоді ця ідея повернення до 10-річки з'явилася в Програмі. І це призвело до страшного конфлікту з Васюником, і я тоді був готовий влаштовувати істеріку, бо це гасло 10-річки дійсно було катастрофічне для української освіти, і коли воно було дійсно реалізоване пізніше Януковичем-Табачником, це реально була одна з найбільших катастроф нашої освіти у 2010 році. Але тоді Віктор Андрійович просто прийняв це, тому що безвідповідальний політик Анатолій Гриценко, який дуже любить показати себе чесним офіцером, переконав Ющенка, що це потрібно виборцям, що вони це підтримають. І от на подібному ж рівні відбувалися всі програмні речі: навіть якщо розроблялося щось нормальне і глибоке, потім приходив свій умовний «Анатолій Гриценко», й казав, що буде отаке одне просте гасло, бо це електорат «схаває»

А оці розробки програми відбувалися під час революції?

Ні, це задовго до. От це те, що було добре на першому етапі: була спроба за низкою напрямків... Тобто, я можу про свій освітянський напрям говорити, але я знаю, що таких напрямків було кілька. Ми проводили тоді багато круглих столів, у мене на компі досі є багато програмових розробок, які я потім використав чи то у свій перший прихід в Міністерство, чи вже зараз, бо це були хороші речі.

Гаразд. Але якщо говорити про цілі протестів, то чи бачите Ви, що була якась спільна картина у лідерів опозиції і у протестувальників масових?

Ну, розумієте: от стояли разом на трибуні Ющенко, Порошенко, Кінах, Мороз, Тягнибок і так далі – у них спільної картини не було, а в людей, які на вулиці, – й поготів. Всі були однакові у неприйнятті того, що є, але всі різнилися в баченні того, що має бути.

А у неприйнятті чого?

У неприйнятті несправедливості, корумпованості... Себто, «залізна завіса» піднялася, всі більш-менш уявляли, що десь у світі жити значно краще й справедливніше, що ми живемо хреново, і що нас за бидло має начальство, влада, олігархи й так далі. От цього люди не приймали.

Гаразд. Якщо говорити про олігархів. От Ви сказали, що при Кучмі складався специфічний олігархічний режим. А як Ви їх сприймаєте у контексті Помаранчевої революції? Яку роль вони грали у суспільстві, як суспільство було налаштоване по відношенню до них?

Ну, завжди негативно, хоча, в цілому, їхня роль була різна. Звісно, я набагато краще ставлюся до олігарха Порошенка або олігарха Пінчука, ніж до олігарха Ахметова. Хоча, до олігарха Ахметова позитив ніше, ніж, до олігарха Медведчука.

А у чому була та специфічність олігархічного режиму, про яку Ви говорили?

Через те, що водночас в тому режимі, який був за часів Кучми, олігархи і сам Кучма були не позбавлені певних сентиментів. Себто, не позбавлені певних уявлень про справедливість, про те, що треба все ж таки якось будувати більш справедливе суспільство... Це моє особисте враження, мені складно тут щось сказати. Але моє ознайомлення з плівками Мельниченка справило на мене таке враження, що п'яного Кучму підводять до того, що якийсь там Гонгадзе викладає щось дуже небезпечно в Інтернет (хоча, Кучма, очевидно, тоді ще погано уявляв, що таке Інтернет), і п'яний Кучма сказав типу того, що к чеченам його. Я впевнений, що Кучма не мав на увазі відрізання голови, але вже люди, які чітко знали, що такі слова були сказані, вони вже прорахували весь ланцюжок далі: посадити на гачок Кучму, дискредитувати владу... Я думаю, що це була дуже добре продумана операція, виконавців якої ми, скоріш за все, до кінця не уявлятимемо ніколи.

Гаразд. Розкажіть про різну роль олігархів під час Помаранчевої революції

Частина з них «поставила» на перемогу революції, частина з них до кінця ставила на Януковича...

Чи їхня роль була визначальною?

Ви знаєте, ми зараз починаємо гадати... Їхня роль була важлива, але говорити, що чогось би не відбулося...

Гаразд. А в чому тоді полягала їхня роль?

Зрозуміло, що вибори Януковича – це було колосальні фінансові вливання у контроль над комісіями, приїзди людей, які голосували з відкріпними талонами, тощо

Ви говорили про певні sentimenti та уявлення про справедливість. Як Ви гадаєте, це єдина риса, за якою можна сортувати олігархів, чи є ще якісь фактори?

Ну, от той самий Пінчук, який зробив колосальні зусилля для того, щоби обілити Кучму, і я не можу його за це звинувачувати, бо все ж таки, це родинні обставини... І водночас, він людина абсолютно європейських поглядів і щиро хоче європейського майбутнього України. От про Ахметова сказати, що він людина європейських поглядів, мені складно, хоча його Фонд все ж таки теж якісь зусилля в цьому напрямку робив. А Медведчук – це вже класичне втілення азійського шляху, і він ніколи не приховував, що Європа для нього – абсолютне зло, а Путін і Росія – абсолютне добро, навіть після всього того, що сталося.

Гаразд. А роль закордонних політиків на Майдані під час Помаранчевої революції?

Я пам'ятаю, що з Сивцем і Бурским (???) ми стояли там, на Майдані, але вони були спостерігачами, їх роль не була активною, вони дивувалися, що вийшли люди. Потім, звичайно, коли начав приїждати Квасневський, діалог почався. В Помаранчевій революції такої постаті, як, умовно кажучи, Маккейн, який надихав людей, не було. Були модератори уже в переговорному процесі, але таких, щоби заявляли відкрито про свої симпатії, яскравих постатей, я думаю, що не було.

Ви кажете «модераторами». Чи це означає, що вони до певного моменту не включалися в процес, а потім включилися?

Ну, ви пам'ятаєте, коли вже почався цей переговорний процес на дачі Кучми, з'явився Квасневський... Ну, їх роль була важливою, тому що треба було всіх звести до купи і змусити говорити. Квасневський для цього ідеально надавався, бо комсомолец, знав російську...

А що їх мотивувало, як Ви думаєте?

Квасневський? Почасти ідеалістичні міркування, почасти прагматичні: все-таки, приємніше мати збоку цивілізовану Україну Ющенка (як тоді вірилося), ніж кримінальну – Януковича.

А хто ще з закордонних політиків? Кого ще можете пригадати?

Я вже, чесно, кажучи, через 12 років вже не пам'ятаю. Квасневський запам'ятався добре, були ще люди, але, як на мене, їхня роль була меншою.

Гаразд. Ви сказали, що вашим найбільшим розчаруванням був Ющенко і його особисті якості, те, що він не скористався можливостями, так?

Розумієте, як на мене, Ющенко є символом всього того гідкого, що є в українському характері. Було багато чого хорошого: він такий собі український архетип, але, водночас, й гідкого.

Давайте, по три риси з одного боку й з іншого

Позитивного: повага до традицій, до історії, намагання іноді глибоко залізти в суть явища. З поганого – колосальна необов’язковість! Себто, невміння Віктора Андрійовича спізнитися менше, ніж на півтори години навіть на важливу зустріч... Дрібна мстивість і невміння абсолютне відокремити головне від другорядного – це теж такі риси його погані.

А як Ви гадаєте, в роки після Помаранчевої революції оцей специфічний олігархічний режим, він зміцнився чи послабшав?

От якраз завдяки Ющенку і всім його поганим рисам, нічого з цим режимом не сталося. Себто, олігархи зберегли свої позиції, змінилася тільки конфігурація: десть хтось підтягнувся до першого ряду (потім, правда, і впав), хтось з нього випав, але в цілому, правила гри лишилися майже такі самі, як за Кучми.

А як Ви думаєте, які зміни в політичну систему привнесла Помаранчева революція?

Ну, був у нас досвід, все-таки, цієї президентсько-парламентської республіки, який виявився невдалим. Хоча, як зараз виявилось, система може таки працювати: от, війну ми пережили на парламентсько-президентській республіці, й вона працює. Були позитивні рішення: в політиці пам’яті Ющенко зробив багато правильних кроків. Декілька кроків дуже добрих було у мовній політиці: оці кириленківські рішення про дубляж фільмів... Безумовно, дуже не пощастило, що у 2008 році почалася світова економічна криза, яка додатково наклалася й добила те, що могло йти якось нормально.

Продовжуючи далі спогади... Як Ви пам’ятаєте свою діяльність громадську, які були яскраві точки в сенсі суспільної активності у ці 7 років між 2005 та 2013 роками?

Ну, у 2008-2010-му я став заступником Міністра освіти і науки Вакарчука з питань науки, два роки просидів у тому ж таки Комітеті, намагався євроінтегрувати українську науку: щось виходило, але значно більше – ні. В 2010-му я пішов, за часів Табачника, хоча він не хотів мене відпускати, бо несволочніє робочіє лошадки завжди потрібні, але на якомусь етапі я зрозумів, що лишатися далі – це означає зганьбити ім’я і не відмитись ніколи. Через те, після 2-х місяців у ролі «віце», я написав заяву, яку ще місяць розглядали, перш ніж звільнити. А після того... Ну, я все життя існував в науці, для мене це моє життя. Окрім того, у мене є моє хобі, яке вже, фактично, друга іпостась – це переклади, тому мені було чим зайнятися. Ніколи не уявляв тоді, що повернуся у цей владний кабінет, але наприкінці 13-го року, коли так сталося, що суспільство вже було готове до вибуху, зажерливість і дикість режиму перейшла будь-які межі, а в людей відібрали останню надію, ними ж і виплекану – Європу, то все вибухнуло так, що цього ніхто не міг передбачити. І цю революцію я вже прожив ні в яких не в штабах, оскільки з політики я пішов у 2010-му році, зрозумівши, очевидно, що та діяльність, якою я займався, йде на користь не суспільству, а може, лише вузькому колу якихось людей, лідерів. І всі ми в якійсь момент розуміємо, що наш ресурс вже обмежений і часу не так багато. Щоби зробити щось корисне. Тому я вирішив у 2010-му зосередитися на свій

науці і літературі, але життя в черговий раз піднесло «коника»: спочатку Революція, у якій я був просто рядовою людиною з вулиці, яка стояла на Майдані, мерзла, приносила одягу, їжу, гроші (більшу частку свого заробітку я тоді віддавав на Майдан). Я, мабуть, представляв більшість: я не був на передовій лінії, на Грушевського, я не кидав ні в кого запалювальні суміші, хоча 11-го грудня вночі тримав лівий фланг Михайлівської барикади проти цих бідних нещасних замерзлих курсантиків з Харкова... Звичайно, на тлі досвіду Революції Гідності, Помаранчева тепер здається такою милою, майже ідилічною, бо для нас всіх Майдан – це був страшний досвід, особливо, останній місяць, коли це було з кров'ю, коли страшенно боявся не так за себе, як за рідних, і не безпідставно: 20-го лютого хлопця було вбито за метр від моєї дружини, яка волонтерила, роздавала кашу. Моя дитина, яка з Гарварду приїхала, встигла піти з медпункту на Грушевського, 4 буквально за 15 хвилини до того, як туди увірвалися беркутівці. Звичайно, якби вона там ще 15 хвилин пробула, то ні в який Гарвард вона б уже не поїхала. Себто, багато було таких суто особистих ситуацій, і багато було загальних ситуацій, бо я не вірив в те, що ніч з 18-го на 19-те вдасться простояти, каюсь. І я був палким прихильником спроби досягнення угод 20-го числа, а зараз я бачу, що я помилявся. Я все життя був прихильником того, щоби уникати жертв, але очевидно, режим Януковича і Росія, яка з ним стоїть, були настільки страшні, що тут уже без жертв не виходило... І ці хлопці з Правого Сектору, які свідомо йшли на жертви, - я розумію, що вони, мабуть, були праві на той момент, а я був неправий. Бо інакше би ми просто виснажилися, зійшли б з арени і проект «Україна» був би закритий. Бо якби ми не перемогли на Майдані, то, можливо, з огляду на сучасні технології і стан суспільства, це міг би бути кінець проекту «Україна», принаймні, в тому вигляді, як є.

Чи правильно я чую, що Ваша особиста ситуація сильно відрізнялася від тої, що Ви мали у 2004-2005-му? Якщо описувати мотивацію, то що мотивувало Вас тоді і зараз?

Мотивувало, в принципі те ж саме, але ролі були інші. Громадянський обов'язок. Моя покійниця-прабабуся була позитивісткою і вона мене привчила, що є поняття громадянського обов'язку, який треба сповняти. Що ж зробиш – таке в мене вклали... Це громадянський обов'язок, бажання щось змінити, хоча, на Майдані я до самого кінця, розуміючи, наскільки великі сили проти нас зосереджені, я не вірив в перемогу. Я просто розумів, що тут треба відстояти, відбутися, щоби потім самому себе не називати сволотою, але, як реаліст... Я вважав, що можливі якісь варіанти домовленостей, можливо, вдасться це якось розхитати, змінити зсередини – ідеалістичні міркування, звичайно, але... Слава богу, що були люди, що вірили. І врешті, слава богу, що той самий не дуже врівноважений сотник Панасюк зламав сценарій угоди і Янукович втік. Хоча, за це ми теж заплатили дуже тяжко, але якби він не втік, то заплатили б значно тяжче.

Можливо, Ви спілкувалися з кимось на Майдані?

Ну, кілька разів я був в штабі, звичайно, спілкувався там...

Яке Ви враження мали про мотивації оточуючих людей?

А приблизно такі самі, як у мене, тільки, оскільки для мене це була вже третя революція, а для них дуже часто – перша, то вони дуже часто були активніші, сильніші і мотивованіші, ніж я. Третю революцію завжди складніше проходити, ніж першу.

Чому?

Досвіду вже більше.

Менше віри, що щось вдасться?

Так.

Ви сказали, що дочка і дружина були на Майдані. Як ви в родині це обговорювали? Чи обговорювали ви хід подій, очікування...?

Звісно, обговорювали. Вони завжди були радикальнішими від мене: я завжди був прибічником домовленостей, а вони не приймали ідею ніяких домовленостей. Хоча це були дискусії суто між нами, бо вихід на політичних лідерів я на той час мав вже дуже обмежений. Мав, звичайно, але в часи Майдану я знав дуже багато інсайдерської інформації, а в часи Революції Гідності я знав ту саму інформацію, що і всі. Через те я і не наважувався часто ділитись своїми міркуваннями з якимись лідерами, які знали ситуацію зсередини значно краще, ніж я.

А як Ви вважаєте, чи були лідери протестів схильні до домовленостей?

От вони ще живі, запитайте у них. Я думаю, що, безумовно, у різний час вони бачили це по-різному. Думаю, що їхні позиції модифікувалися залежно від реальної ситуації моменту і то, куди воно хилилося. Загалом, відповідальність людей, які в силу обставин, не бажаючи цього, опинилися на чолі і треба було тягнути цю лямку до кінця, хоч дуже часто було незрозуміло, що казати і що робити, бо, насправді, не було легких варіантів. Дуже легко було звинувачувати, але насправді запропонувати щось розумніше від того, що вони зробили, було дуже складно.

Чи є у Вас таке враження, що угода не була укладена тому, що спільнота Майдану не підтримувала цього?

Безумовно, спільнота Майдану була різко проти і це дуже стримувало лідерів, хоча, те, що вони все-таки в риториці припускали до певного моменту збереження якихось угод, стримувало й Януковича від кривавих кроків знесення... Себто, це була гра на межі і з того, і з того боку... Сьогодні можна дорікати Яценюку за оце «кулю в лоб», але, я думаю, що на той момент це були щирі слова.

Як Ви оцінюєте роль таких факторів, як Інтернет, мистецькі ініціативи, релігійні ініціативи на Майдані?

На Майдані це була величезна роль, звичайно. Я сам брав участь у цьому університеті на Майдані, читав лекції там. Брав участь у цих молебнях. Інтернет був тоді практично єдиним засобом масової

інформації, ми всі тоді стали, фактично, інтернет-залежними, тому що відкривали щопівгодини новини, й один з найбільших страхів був, що запровадять військовий стан і відрубують Інтернет

А релігійні ініціативи, лідери?

Звичайно, колосальну роль відіграв Його Святість Філарет I, Патріарх Київський всієї Русі й України, який показав себе справді релігійним лідером масштабу Петра Могили, Йосипа Сліпого, Андрея Шептицького.

Митці?

Безумовно, ті люди, які часто просто стояли там в лавах з усіма і тримали периметр, рівня художників Вайсбурга чи Геозаряна.

Тобто, вони так само брали участь як рядові?

От вони брали участь як рядові учасники і дуже зміцнювали дух інших рядових, як мені здається.

А щодо інших держав та їхнього ставлення до цих подій?

Розгубленість, розгубленість. Себто, ніхто такого не очікував: не очікувала Росія, не очікувала Америка. Себто, насправді, у мене таке враження, що Росія на першому етапі до цього геть серйозно не поставилася, й може навіть, ставилася до цього з певною зловтіхою, як до подальшого послаблення Януковича, щоби остаточно його розпластати й уже щоб він ніколи не рипався ні з якими євроінтеграціями. Ми ж самі з вами були свідками того, що в Росії була сочинська Олімпіада, і вони не до кінця прорахували момент... План окупації України у Росії був давно, безумовно. Те, що Харківські Партизани були створені ще у 2008-му, про це свідчить. Але початок реалізації цього плану, безумовно, припадав не на лютий 2014 року. Можливо, на 2015-й рік, можливо вони очікували, що Янукович програє вибори, сфальсифікує їх, почнуться протести, й тоді треба буде йти... Це ми теж з вами не довідаємося, але факт той, що не лютий 2014-го. Росія, очевидно, теж була розгублена, і між початком подій і рішенням прямого військового вторгнення на Донбасі, пройшов час від лютого до 24-го серпня. Америка – так само, вона не була готова, для неї це теж створило нову проблему, яку треба вирішувати. Європа – так само. Себто, справді, перемога Революції – це перемога українського народу, а не якихось закордонних маніпуляцій. Безумовно, ми відчували солідарність певних прихильних політиків: класичний приклад – Маккейн. Певних прихильних європейських інтелектуалів, спасибі їм. Але, в цілому, говорити, що Майдан – це цру-шна технологія, можна тільки в тупих російських головах.

А який момент можна вважати переломним, щоби вважати, що Революція перемогла?

Фактично, все розгорнулося 20-го числа. 21-го все вже було закінчено. Якщо в Помаранчеву був оцей момент від голосування конституційних поправок до повторного 2-го туру, коли революція, начебто, ще тривала, але було ясно результат, то тут до самого кінця не було зрозуміло.

І якщо підсумувати цей період, то що Революція Гідності дала країні?

Шанс. Якби вона не перемогла, шансу не було б точно. Нам було дано шанс, у дуже складних умовах: війна з підступним ворогом. Суспільство, яке згуртувалося у політичну націю, але ще не до кінця позбулося оцих стереотипів і ще не зовсім розуміє, що за незалежність треба платити тяжку ціну, зокрема, й матеріальну, бо об'єктивно, ресурсів для того, щоби нормально жити, зараз немає. Але якби Революція не перемогла, ми б цього шансу не мали. Я спокійніше ставлюся до політиків, бо після Ющенка я вважаю, що ті, які є... Я справді вважаю, що колись Яценюку, Турчинову і Порошенку будуть ставити пам'ятники.

За їхні дії навесні 2014-го?

За їхні дії під час Помаранчевої революції і навесні 2014-го. Ціна помилки була надзвичайно високою. Вони робили помилки, але вони не зробили жодної фатальної помилки.

Ви кажете про обидві революції – Помаранчеву і Гідності?

Ні, я зараз кажу про Революцію Гідності, про Помаранчеву я вже не кажу. Я кажу про Революцію Гідності і про початок війни, вторгнення Росії. Себто, найкритичніші – березень, квітень, коли почала розповзатися ця ракова пухлина, і невідомо було, де вона зупиниться, і фактично, тільки в половині травня ми зуміли хоч приблизно якось оце локалізувати, коли щоразу захоплювалися нові адміністрації в тилу... Тільки коли ми змогли це локалізувати по периметру, коли стало ясно, де свої, де чужі, то стало ясно, що тут ми вже сформували фронт, і далі його треба тримати. А коли нема фронту, і ця ракова пухлина повзе і повзе, і неясно, де вона зупиниться, і коли розвідка щоночі приносить достовірні дані, що масштабне вторгнення почнеться сьогодні о 5-й годині ранку. Коли до кордону весь час підлітають літаки і невідомо, як далеко вони залетять, і від вас залежить, віддасте ви приказ, чи ні, а ціною приказу можуть бути відповідні наслідки. Це тільки зараз вкрай безвідповідальні люди можуть базікати, що ми могли би втримати Крим... Не могли втримати! Бо не було тоді держави, ми самі її зруйнували на Майдані! Ми сподіваємося, що ВВ-шники, які нас на Майдані намагалися вбивати, але не до кінця вбили, пішли би потім боронити Україну в Криму?! Ха-ха! Це тільки наша огидна «диванна сотня» може таке собі уявляти.

Тобто, я у Ваших словах чую зв'язок між Революцією Гідності і подальшим розгортанням подій

А все було неперервно! Нам не дали жодного перепочинку. Між 21 і 27 лютим було 6 днів

А 27 лютого – це що?

Захоплення Верховної Ради і Ради Міністрів Криму. Якби за цей час ми би не сформували уряд, взагалі нам був би гаплик. Ми на той час отримали легітимну владу, бо до того держави не було: не було міліції, не було військ, ходили тут озброєні люди: часом ідеалістичні, а часом просто ті, хто займалися грабунками. Фронтів спочатку не було: в квітні ще не могли стріляти в росіян. Один дуже

високопоставлений політик розповідав мені, як він намагався погнати «Альфу» з пістолетами на штурм адміністрації в Донецьку в середині квітня, а ті просто тупо не виконували накази.

А якщо говорити про найбільші розчарування в Революції Гідності, то для Вас це що?

Тут для мене немає розчарувань. Для людей, я думаю, багато їх є: що лишилася корупція, що всі негодяї... Ну, умовно, моє розчарування – «Самопоміч». Я сподівався, що це людський проект з програмою, а виявилось, що вони такі самі популісти, як і всі інші. Я згодний з Гройсманом, що в Україні зараз є 3 смертельні вороги: Росія, корупція і популісти, і всі вони однаково небезпечні.

Ви сказали на початку, що в українському парламенті завжди було 20 порядних людей...

Зараз це число більше. От зараз порядних людей в українському парламенті – до сотні. Може трошки менше, але суттєво більше, ніж 20. Хоча, негідників десь 200 й лишилося, напевне.

Якщо підсумувати наше інтерв'ю, останні кілька питань стосуються порівняння цих подій. Загалом, Ви бачите якийсь процес у цих подіях?

От знаєте, чого б я хотів? Щоби я був у житті учасником тільки трьох революцій. Цього на одне людське життя, як мені здається, цілком досить.

Зрозуміло. Але як Ви думаєте, пов'язані ці події між собою?

Безумовно. Це ряд подій. Якби не перемогла Революція на граніті, не було б незалежної України, не було б підстав для Майдану. Якби не переміг Майдан, і потім очікування Майдану не виявилися зраджені, то не було б Революції Гідності. Зараз... Ну, ми перебуваємо в особливій ситуації, у нас війна, причому всерйоз і надовго: вона не скінчиться найближчі місяці і роки, і ми мусимо навчитися виживати зараз...

Ви сказали, що ідеали Майдану були зраджені. Чи це означає, що ідеали Помаранчевої революції та Революції Гідності були спільними?

Ну, Революція Гідності була «розумніша», в тому сенсі, що люди вже меншою мірою сподівалися на лідерів і на державу, а значно більшою мірою на себе, на створення умов для власної гідності, власного виживання. Хоча, звичайно, сказати, що ми остаточно подолали патерналістські думки, не можна, бо їх дійсно багато, і на цьому спекулює купа політиків.

А тенденція яка?

Тенденція, все-таки, правильна: В Україні всі тенденції правильні, бо от вибори 94-го року, ви пам'ятаєте... Себто, межа української України весь час сунеться на схід. Я зараз дуже багато буваю на Донеччині: просто, з цими евакуйованими університетами... Зараз викладачі і студентство там – це прекрасні, європейські орієнтовані люди. Ще трохи – і вони б могли створити нове середовище в

Донецьку, але їх звідти вигнали. Але в Маріуполі і в Краматорську, якщо там не буде масштабної війни, їх вже ніхто не вижене, і там буде нормальне європейське середовище. І коли природнім шляхом перемруть прибічники комуністичної ідеї і трошки пізніше зменшиться вага прибічників локальної ідентичності, що зараз експлуатує Оппоблок, то врешті решт, теж матимемо нормальний шмат України.

Гаразд. А як щодо форм організації цих протестів? Чи бачите Ви якусь спільність? Чи бачите Ви якусь принципову відмінність?

Ну, революції були різні: Революція на граніті була дуже локалізована, себто крутилася навколо Майдану, Помаранчева – це Київ і Захід. А Революція Гідності, по-перше, була унікальна за тривалістю: себто, три місяці вистояти в таких умовах, в сувору зиму... Досі маю отакі міцні черевики, у яких можна довго стояти на морозі. І це ж був не тільки Київ, це була вся Україна. Фактично, Янукович почав хитатися, коли зрозумів, що почалися захоплення владних інституцій по регіонах.

А якщо говорити про механізми самоорганізації, то як би Ви їх оцінили?

Безумовно, чим відрізняється Революція Гідності? Це вже революція доби Інтернету. Революція на граніті – це революція доінформаційної доби, Помаранчева революція – це революція мобільних телефонів і смс-ок, а Революція Гідності – це революція мережі Інтернет

Яку роль вони грали?

Це способи самоорганізації

Але мотивація, і як вона спрацювала з таким інструментом, як би Ви описали? Який принцип самоорганізації був?

Принцип самоорганізації – найефективніше розшукати людей, які поділяють твої думки і встановити з ними контакт з метою обміну інформацією і спільних дій.

Як рядовий учасник Революції Гідності, як би Ви описали: чи був Майдан добре організований, чи це було достатньо хаотичне середовище?

Ну, складно сказати, за якими параметрами добре? Те, що я чітко знав, що тут я пройду через такий-то пост, а тут я кину гроші, а там-то лишу речі, а там-то підійду до таких-то людей і лишу їм харчі, й занесу ліки на той-то медпункт, в цьому сенсі була ідеальна організація. Бо справді, так воно існувало впродовж понад двох місяців

Ви сказали, що протягом трьох революцій Ваша мотивація до участі у них зменшувалася...

Може, не так мотивація, скільки просто сили. Ну, розумієте, в 50 з гаком ти в силу природних причин відчуваєш себе не таким вже свіжим і бадьорим, як у 20 з гаком

Чи у Вашому оточенні таке явище мало місце?

Все-таки, моє покоління при всьому тому трималося добре, і навіть старші... Приємно було зустрічатися там з 75-тирічним Валерієм Дісановичем Петущаком – першим українцем, який обійшов на яхті навколо світу.

А чи Ви знаєте людей, які відмовилися від участі у Революції Гідності через розчарування у Помаранчевій революції?

Ну, є специфічні люди... Я не буду говорити про людину, з якою я близько перестав спілкуватися ще за часів Януковича, - директор сусіднього музею Шевченка Дмитро Васильович Стус, але він здається, ніколи і в Помаранчевій не був зачарований...

Як би Ви описали цей механізм: тоді я брав участь, а тепер вже не беру?

Скажімо, є низка людей, які симпатизували Революції на граніті – та ж сама Лариса Павлівна Скорик, яка потім, вже в Помаранчевій брала участь по тому боці... Є завжди девіації.

Тобто, це не тенденція?

Це не тенденція. Себто, попри всі розчарування в Помаранчевій революції, фактично, я не знаю людини, яка б сказала, що я не підтримую весь цей Майдан, бо в Помаранчевій я так повірив, а потім всі вони виявилися такими гівнюками... Хоча, звичайно, думку про те, що всі вони виявилися такими гівнюками, багато хто ніс у серці.

І тим не менше, вони брали участь у Революції Гідності?

Так

А як Ви гадаєте, які події у XX столітті вплинули на всі ці хвилі протестів?

Все в історії взаємопов'язане. Звісно, можна вибудовувати від часів адамових, але, безумовно, всі ми існуємо у цій частині європейського континенту, яка, на жаль, опинилася свого часу за Залізною завісою, і тепер є в такому статусі «не зовсім справжньої Європи». І безумовно, на нас всіх вплинуло закінчення для нас Другої Світової Війни перемогою Колими над Бухенвальдом, перемога більшовицького перевороту і програш визвольних змагань, те, що була Холодна війна... Безумовно, все це вплинуло

Чи можна говорити про тяглість мотивацій, форм, чи лідерської традиції?

Та не було у нас лідерської традиції ніколи, форми народжувалися ситуативно, мотивації загальнолюдські. Безумовно, в тому відбився український архетип: те, про що писали ще наприкінці 1860-х років, що українці і великороси реально дуже різні, бо одні анархічні, схильні до свободи, а інші – колективістські і схильні до тиранії, - оце правда, і всі ці революції це показали. Ми справді схильні до свободи, і я за природою своєю анархіст.

На цьому ми будемо закінчувати інтерв'ю.

Тоді я бажаю вам всіляких успіхів.